D. W. HAMLYN
Καθηγητοῦ
τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ*

Ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν συνήθως ἐξετάζεται ὡς τμῆμα τῆς ἱστορίας τῶν θεωριῶν περὶ τῶν καθόλου ὄντων (universals), δηλαδὴ ὡς μία θεωρία κάπως ἰδιότροπη καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ καθόλου ὄντα ἔχουν αὐτόνομη καὶ ἰδεατὴ ὕπαρξη, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸν (αἰσθητὸ) κόσμο. Ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ θεωρία αὐτὴ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν Ἀριστοτελικὴ θεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ καθόλου ὄντα ὑπάρχουν μαζὶ μὲ τὰ αἰσθητά, μαζὶ μὲ τὰ ἐπὶ μέρους ὄντα. Πιστεύω ὅτι μιὰ τέτοια θέση ἀποτελεῖ ἁπλῶς σχηματοποίηση καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐπὶ πλέον ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε τὴ δύναμη νὰ εἶναι ὠμὸς ἐν σχέσει μὲ τὶς Ἰδέες τοῦ Πλάτωνος, ἀλλ᾽ ὅταν κρίνη τὰ ὑπὲρ τῶν Ἰδεῶν ἀκαδημεικὰ ἐπιχειρήματα εἰς τὸ ἔργον *Περὶ τῶν Ἰδεῶν*, λέγει μεταξὺ ἄλλων ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ δὲν ἀποδεικνύουν τὴν ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν· τὸ περισσότερον ποὺ ἀποδεικνύουν τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ εἶναι ἡ ὕπαρξη τῶν καθόλου ὄντων (universals). Ἔτσι ἀντελήφθη τὶς Ἰδέες ὡς κάτι τὸ πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὰ καθόλου ὄντα.

Πῶς ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων εἶδε τὶς Ἰδέες δὲν εἶναι εὔκολο νὰ καθορίσουμε. Τὸ χωρίο ποὺ εἰσηγεῖται μία θεωρία περὶ τῶν καθόλου εἶναι τὸ τῆς *Πολιτείας* 596d, ὅπου ὁ Σωκράτης λέγει: «Εἶδος γάρ που τι ἓν ἕκαστον εἰώθαμεν τίθεσθαι περὶ ἕκαστα τὰ πολλά, οἷς ταὐτὸν ὄνομα ἐπιφέρομεν ἢ οὐ μανθάνεις; Μανθάνω».

Τίθενται ὅμως ἐρωτήματα γιὰ τὴν παρατήρηση αὐτὴ τοῦ Σωκράτους. Κατὰ πρῶτον, ἡ παρατήρηση αὐτὴ ὁμοιάζει μὲ ἕνα ἐπιχείρημα ἐκ τῶν λέξεων· ὑπάρχουν δὲ πολλὰ χωρία στοὺς Διαλόγους, ἰδιαίτερα στὸν *Κρατύλο*, ὅπου ὁ Πλάτων μᾶς ἀπαγορεύει νὰ ἐπιχειρηματολογοῦμε, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς λέξεις, γιὰ τὴν πραγματικότητα. Δεύτερον, ἡ θέση αὐτὴ φαίνεται νὰ ὑποδηλοῖ ὅτι ὑπάρχει μία Ἰδέα γιὰ κάθε γενικὸ ὅρο τῆς γλώσσας. Οὐδε-

---

* Διάλεξη στοὺς φοιτητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, δοθεῖσα τὴν 28η Μαρτίου 1977.

μία ὅμως ἀπὸ τὶς πρώιμες ἀναφορὲς στὶς Ἰδέες ὑποδηλοῖ τέτοια ἀντίληψη· καὶ ὡρισμένοι σχολιαστὲς ἐνόμισαν ὅτι ἡ πρώιμη θεωρία περὶ τῶν Ἰδεῶν περιελάμβανε Ἰδέες μόνο γιὰ ἐκεῖνες τὶς περιπτώσεις, ὅπου αὐτὲς ἐπιτελοῦσαν τὸ ἔργο τῶν προτύπων (standards) ἢ τῶν παραδειγμάτων. (Ἡ γνώμη αὐτὴ φθάνει τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ Stenzel). Ἐπὶ πλέον, στὸν *Παρμενίδη* ὁ νέος Σωκράτης (ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ δηλώνη τὸν νέο Πλάτωνα) ἀναμφιβόλως ἀρνεῖται ὅτι ὑπάρχουν Ἰδέες γιὰ κάθε γενικὸ ὅρο τῆς γλώσσας· τὴν ἄρνηση αὐτὴ ὁ Παρμενίδης ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀποδίδει στὴν ἀνωριμότητα τοῦ Σωκράτους. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων στὴν ὡριμότητά του ἐπίστευεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔχη τέτοια περιοριστικὴ ἀντίληψη περὶ τῶν Ἰδεῶν ἢ ἴσως εἶχε λόγους ὥστε νὰ μὴ διστάζη νὰ δεχθῆ μιὰ τέτοια γενικὴ θέση περὶ τῶν Ἰδεῶν. Ἀναμφιβόλως ὁ *Τίμαιος* προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχει μία Ἰδέα γιὰ κάθε τι ποὺ ὑπάρχει στὸν αἰσθητὸ κόσμο. Ἀλλὰ δὲν εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε σκεφθῆ τοῦτο προηγουμένως.

Τί λοιπὸν ἦτο ἡ Ἰδέα; Οἱ λέξεις ποὺ ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ (εἶδος καὶ ἰδέα) μᾶς παρέχουν μικρὴ βοήθεια. Ξέχωρα ἀπὸ τὴν χρήση τους στὸν Πλάτωνα, ἀμφότερες ἔχουν συνηθισμένο νόημα, καὶ μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων μερικὲς φορὲς τὶς χρησιμοποιεῖ μὲ μὴ τεχνικὸ νόημα. Δὲν μπορεῖ ἐξ ἄλλου νὰ δοθῆ ἔμφαση στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιεῖ τὴν λέξη «εἶδος» (species) διαφορετικά, χωρὶς νὰ πιστεύη ὅτι ἀκολουθεῖ τὰ ἴχνη τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων πολὺ σπάνια χρησιμοποιεῖ τεχνικὸ λεξιλόγιο· ἔτσι πρέπει νὰ ζητήσουμε νὰ κατανοήσουμε τὴν θεωρία τοῦ Πλάτωνος ὄχι ἀπὸ τὶς λέξεις ποὺ χρησιμοποιεῖ, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν γενικὴ γραμμὴ τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ θέτει στὸ στόμα τοῦ Σωκράτους. Εἶναι, πιστεύω, ἀρκετὰ φανερὸ ὅτι αὐτὸς ὡδηγήθη νὰ πιστεύη ὅτι οἱ *Ἰδέες* ὑπάρχουν σ' ἕνα κόσμο ἐντελῶς ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν κόσμο ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτουν οἱ αἰσθήσεις μας. Μιὰ τέτοια ἄποψη κάποτε δὲν ἐγίνετο ἀποδεκτή, ἀλλὰ συνάγεται ἐξ ὑποδηλώσεως ἀπὸ τὰ ὅσα αὐτὸς λέγει στὸν *Φαίδωνα* καὶ στὴν *Πολιτεία*.

Μία ἐκ τῶν ἐπικρίσεων τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν, ποὺ τίθεται στὸ στόμα τοῦ Παρμενίδου στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ὁμωνύμου διαλόγου καὶ ἰδιαίτερα τὸ καλούμενο «Ἐπιχείρημα τοῦ Τρίτου Ἀνθρώπου» (ΕΤΑ), εἶναι ὅτι οἱ Ἰδέες ἔπρεπε νὰ συνδυάζουν τὸ ἔργο τῶν παραδειγμάτων καὶ τῶν καθόλου ὄντων· καὶ μία ἀπὸ τὶς θέσεις ποὺ ἔχουν καταστῆ μέρος τῆς συγχρόνου ὀρθοδόξου ἑρμηνείας τοῦ Πλάτωνος (ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας τῶν διαπρεπῶν μελετητῶν: Γρηγόρη Βλαστοῦ καὶ G. E. L. Owen) εἶναι ὅτι ἀντελήφθη, ὡς προσπαθεῖ νὰ δείξη μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ θέτει στὸ στόμα τοῦ Παρμενίδου, πῶς ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ρόλων (ποὺ εἶχαν νὰ ἐπιτελέσουν οἱ Ἰδέες) κάτω ἀπὸ μία ὀντότητα (entity) δημιουργοῦσε ἀντίφαση.

Τὸ ἐὰν ἔχη ἢ δὲν ἔχη ἔτσι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἄλλο ζήτημα· εἶναι ὅμως ἐμφανὲς ὅτι ὁ Πλάτων βλέπει τὶς Ἰδέες νὰ ἐπιτελοῦν τοὺς δύο αὐτοὺς ρόλους. Εἶναι ὡσαύτως φανερὸν ὅτι τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ συνδυάση τοὺς δύο αὐτοὺς ρόλους. Ἐν σχέσει μὲ τὸν πρῶτο ρόλο (δηλαδὴ τὶς Ἰδέες ὡς παραδείγματα) εἶναι ἀρκετὸ νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ δύο γραμματικοὺς τύπους, διὰ τῶν ὁποίων ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὴν Ἰδέα. Αὐτὸς χρησιμοποιεῖ (α) τὴν ἔκφραση «αὐτὸ τό...», ὡς π.χ., στὴ φράση «αὐτὸ τὸ ἴσον» στὸν *Φαίδωνα* 74b, καὶ (β) τὸ ἀφηρημένο οὐσιαστικό, ὡς ἡ λέξη «ἰσότης» στὸ ἴδιο χωρίο τοῦ *Φαίδωνος*. Ἂν καὶ εἶναι δυνατὸ στὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ νὰ σχηματίσουμε ἕνα ἀφηρημένο ὄνομα διὰ τοῦ οὐδετέρου τοῦ ἐπιθέτου μὲ τὸ ἄρθρο πρὸ αὐτοῦ (καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ ἐναλλακτικὰ τὴν ὁρολογία του, χωρὶς τοῦτο νὰ δημιουργῇ κίνδυνο γιὰ τοὺς ἀναγνῶστες του), ὅμως ὁ τύπος τοῦ ἐνάρθρου οὐδετέρου οὐσιαστικοῦ πράγματι εἰσηγεῖται μία παραδειγματικὴ ὀντότητα (paradigmatic entity), πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει μὲ τὸν δεύτερο τύπο. Ἀπόψεις ποὺ δείχνουν ὅτι τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ συνδυάση τὸ διπλοῦν αὐτὸ ἔργο τῶν Ἰδεῶν, θὰ καταστοῦν ἐμφανεῖς ἐκ τῶν ὅσων θὰ λεχθοῦν κατόπιν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀποδώσουμε στὴν ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὶς Ἰδέες μιὰ φανερὴ ἀσυνέπεια, ἐὰν ὑπάρχη κάποιος ἄλλος καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὴν θέση του. Ὡρισμένες δὲ ἐξηγήσεις τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν, ποὺ παρουσιάζουν τὸν Πλάτωνα νὰ περικλείη κάτω ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοια τὴν ἰδέα τοῦ παραδείγματος καὶ τοῦ καθόλου ὄντος, μοῦ φαίνονται ὅτι ἀποδίδουν σ' αὐτὸν μιὰ προφανῆ ἀσυνέπεια, ποὺ εἶπα ὅτι πρέπει, ἐὰν εἶναι δυνατόν, νὰ ἀποφευχθῇ. Ἀναμφιβόλως ὁ Πλάτων δὲν ὡδηγήθη στὴ σύλληψη τῆς Ἰδέας μὲ τὸ νὰ συνδυάση ἁπλῶς τὰ δύο αὐτὰ συγκρουόμενα γνωρίσματα. Θέλω λοιπὸν νὰ προτείνω, ποία ἴσως ἦτο ἡ πορεία ποὺ ἀκολούθησε ἡ σκέψη τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὶς Ἰδέες. Ἡ εἰσήγησή μου αὐτὴ θὰ εἶναι ἐν πολλοῖς θεωρητική, ἐπειδὴ ὁ Πλάτων δὲν μᾶς λέγει τί τὸν ὡδήγησε στὴ θεωρία του, οὔτε, πρέπει νὰ σημειωθῇ, προβάλλει ποτὲ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς θεωρίας του. Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς θεωρίας προέβαλλαν τὰ ἄλλα μέλη τῆς Ἀκαδημίας. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ δὲν ἔπεισαν ὡρισμένα ἀπὸ τὰ κύρια μέλη τῆς Ἀκαδημίας, ὅπως τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Σπεύσιππο.

Ὁ Ἀριστοτέλης μᾶς δίδει τὴν ἰδική του ἄποψη γιὰ τὴν προέλευση τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος σὲ τρία πολὺ γνωστὰ χωρία στὰ *Μεταφυσικά*. (Εἶναι τὰ χωρία: 987d 29ff, 1078b 9ff, 1086 37ff). Στὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ τὰ χωρία, ὡς ἔχει παρατηρηθῇ, ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος ὡς μέλος τῆς Ἀκαδημίας (αὐτὸ τὸ χωρίο ἔχει προφανῶς γραφῇ νωρίτερα ἀπὸ τὰ ἄλλα). Σ' αὐτὸ τὸ χωρίο τονίζει τὴν ὁμοιότητα τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὶς ἀπόψεις τῶν Πυθαγορείων, ἂν καὶ δὲν λέγει ὅτι ὁ Πλάτων

ὑπέστη ἐμφανῶς τὴν ἐπίδραση αὐτῶν. Μᾶλλον αὐτὸς τονίζει τὶς ἐπιδράσεις ἀφ' ἑνὸς τοῦ Κρατύλου καὶ τῶν ἄλλων ἡρακλειτικῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὶς ἐπιδράσεις τοῦ Σωκράτους· αὐτὴ ἡ γνώμη ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὰ ἄλλα κατοπινὰ χωρία. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν θὰ σχολιάσω τὴν ἐπίδραση τῶν Ἡρακλειτικῶν· ἁπλῶς θὰ πῶ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης μπορεῖ νὰ εἶναι παραπλανητικὸς ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ μορφὴ τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν. Αὐτὸς δίδει προσοχὴ στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πλάτων ἀπεδέχθη τὴν γνώμη ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος εὑρίσκεται σὲ κατάσταση ροῆς. Τὸ παράδοξον ὅμως εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένα χωρίο (ἢ τοὐλάχιστον κανένα μὴ ἀμφιλεγόμενο χωρίο) στοὺς διαλόγους τῆς πρωίμου καὶ μέσης περιόδου, στὸ ὁποῖο νὰ φαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων δέχεται πὼς ὁ φυσικὸς κόσμος εὑρίσκεται σὲ ροή. Μᾶλλον αὐτὸς βασίζεται σὲ ὡρισμένα χαρακτηριστικὰ ποὺ ὑπάρχουν στὶς κρίσεις μας ποὺ ἐγκλείουν ὅρους σχετικούς· π.χ. ἐὰν κρίνωμε κάτι ὡς ἀγαθὸ ἀπὸ μιὰ σκοπιά, τοῦτο μπορεῖ νὰ κριθῆ ὡς κακὸ ἀπὸ ἄλλη σκοπιά. Αὐτὴ ἡ τακτική, πρέπει νὰ σημειωθῆ, εἶναι καὶ ἡ τοῦ Ἡρακλείτου, ἂν καὶ ἀμφισβητεῖται, ἐὰν αὐτὸς ἀντελήφθη τὴν διαφορὰ μεταξὺ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου καὶ τῆς ἀλλαγῆς καθ' ἑαυτήν. Τὸ πῶς ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὸ φαινόμενο αὐτὸ θὰ τὸ ἐξετάσω ἀργότερα.

Ἀλλὰ τί μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Σωκράτους; Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν ἐπίστευε στὴν ὕπαρξη ἑνὸς χωριστοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν, ἀλλὰ λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης διὰ τῆς προσπαθείας του νὰ δώση ὁρισμοὺς τῶν ἠθικῶν ὅρων ἔδωσε τὴν ὤθηση πρὸς τὶς Ἰδέες. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀριστοτέλους γιὰ τὸν Σωκράτη εἶναι ἐκείνη τοῦ αὐστηροῦ διανοητοῦ. Ἐζήτει, λέγει, τοὺς γενικοὺς ὁρισμούς, ἐπειδὴ ἐχρειάζετο αὐτοὺς ὡς μείζονες προτάσεις τῶν ἠθικῶν ἐπιχειρημάτων του. Ἀναμφιβόλως ἡ εἰκὼν αὐτὴ εἶναι παραπλανητικὴ γιὰ τὸν πραγματικό, ἱστορικὸ Σωκράτη, ὅπως παραπλανητικὰ εἶναι τὰ ὅσα λέγει γιὰ ἐκεῖνα ποὺ ἔμαθε ὁ Πλάτων ἀπὸ τοὺς Ἡρακλειτικούς. Ἴσως ἡ πιὸ τίμια ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα «Πρὸς τί ὡμοίαζε ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης;» εἶναι ὅτι δὲν γνωρίζουμε. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι πιθανὸ νὰ ἔγνώριζε τὸν Σωκράτη μόνον διὰ τῶν Διαλόγων τοῦ Πλάτωνος καὶ οἱ κρίσεις του γιὰ τὸν Σωκράτη νὰ βασίζωνται σ' αὐτὴ τὴν πηγή. Ἐὰν ἔτσι ἔχη τὸ πρᾶγμα, τότε πρέπει νὰ ρωτήσουμε, ἐὰν ἡ παρουσίαση τῆς μορφῆς τοῦ Σωκράτους στοὺς Διαλόγους εἶναι πράγματι ἀκριβής.

Ἡ ὀρθόδοξη ἐξήγηση τῆς Σωκρατικῆς πορείας στοὺς πρωίμους σωκρατικοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος δέχεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἀπὸ κάποιο πρακτικὸ πρόβλημα προχωρεῖ γιὰ νὰ ὁρίση κάποιο ἠθικὸ ὅρο. Ὁ μετέχων ἢ οἱ μετέχοντες τῆς συζητήσεως παρέχουν μόνον ἐπὶ μέρους παραδείγματα τῆς ὑπὸ συζήτηση ἀρετῆς. Ἀλλ' ὁ Σωκράτης ἐπιμένει γιὰ μιὰ ἀπάντηση ποὺ εἶναι μαζὶ γενικὴ καὶ ἱκανοποιητική. Ὕστερα ἀπὸ τέτοιες

προσπάθειες, ὅπου ὁ Σωκράτης χρησιμοποιεῖ κυρίως ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλεῖ «ἐπαγωγικά», δηλαδὴ ἐπιχειρήματα στὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται οἱ ἐπὶ μέρους περιπτώσεις γιὰ νὰ ἐπισημάνουν ἕνα γενικὸ σκοπό, οἱ διάλογοι τελειώνουν ἀρνητικά, χωρὶς βέβαιο συμπέρασμα, παρ' ὅλο ποὺ μέσα σ' αὐτοὺς ὑπάρχουν ἴχνη μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ σωκρατικὰ δόγματα. Συνήθως ὑποτίθεται ὅτι, ἂν καὶ οἱ διάλογοι τελειώνουν ἀρνητικά, ὁ Σωκράτης ἐγνώριζε τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία ἐκινεῖτο καὶ ἔτσι ἐξ ἴσου ἐγνώριζε τὴν ἀπάντηση στὸ ἀρχικό του ἐρώτημα, στὸ αἴτημά του γιὰ τὸν ὁρισμὸ ἑνὸς ἠθικοῦ ὅρου τῆς γλώσσας. Παρὰ ταῦτα τέτοιοι ὁρισμοὶ δὲν δίδονται.

Πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν λόγοι ποὺ μᾶς κάνουν νὰ ἀμφιβάλωμε γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ὀρθοδόξου αὐτῆς ἑρμηνείας. Ἴσως, π.χ., ἡ ἀρνητικὴ κατάληξη τῶν διαλόγων νὰ ἦτο ἐσκεμμένη καὶ ὁ Σωκράτης νὰ ἀποσκοποῦσε νὰ καταστήση ἀντιληπτὸ στοὺς ἀνθρώπους ὅτι οὐδεὶς γενικὸς ὁρισμὸς ἦτο δυνατὸν νὰ δοθῇ. Ὁ ὁρισμὸς ἑνὸς ἠθικοῦ ὅρου θὰ εἶχε βεβαίως πρακτικὲς συνέπειες (ἀναμφιβόλως θὰ ἦτο ἀπίθανο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνδιεφέρετο γιὰ κάτι τὸ καθαρὰ διανοητικό, δηλαδὴ νὰ δώση ὁρισμὸ τῶν ὅρων, καὶ θὰ ἦτο ἀπίθανο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἁπλῶς μόνον μὲ τὴν γνώση τῶν ὁρισμῶν τῶν ὅρων ἡ ἀρετὴ θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς γνώση). Αὐτὲς οἱ πρακτικὲς συνέπειες θὰ ἐγείροντο μόνον ἀπὸ τὸν κανόνα τῆς συμπεριφορᾶς ποὺ ὑποδηλοῦται ἀπὸ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν ἠθικῶν ὅρων. Ἔτσι, π.χ., ὁ ὁρισμὸς τοῦ Πολέμαρχου γιὰ τὴν δικαιοσύνη στὴν *Πολιτεία* ὡς τὸ «ἀποδιδόναι τὰ ὀφειλόμενα» ἀναμφίβολα παρέχει ἕνα κανόνα συμπεριφορᾶς, καίτοι περιωρισμένο καὶ ποὺ δὲν πρέπει νὰ ἀκολουθῆται σὲ κάθε περίσταση, καθὼς ἀποδεικνύει ὁ Σωκράτης. Ἴσως ὁ Σωκράτης ἀντετίθετο σὲ ὅλους αὐτοὺς τοὺς κανόνες καὶ τοὺς ὁρισμοὺς καὶ ἤθελε νὰ ἐπιμείνη στὸ ὅτι ἡ γνώση τῆς ἀρετῆς δὲν εἶναι διόλου αὐτῆς τῆς ὑφῆς, ἀλλ' εἶναι ἕνα εἶδος γνώσεως γιὰ τὸν ἑαυτό μας μὲ ὅλες τὶς ὑποδηλώσεις ποὺ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἔχη γιὰ τὴν μελλοντική μας συμπεριφορά. Ἐκτὸς τούτου, ὑπάρχουν καὶ ἄλλες δυσχέρειες σχετικὲς μὲ τὴν ἀντίληψη ὅτι ὁ Σωκράτης ἁπλῶς ἐνδιεφέρετο νὰ δείξη τὸ ἀνεπαρκὲς κατὰ τὴν γενικότητα τῶν ἀπαντήσεων ποὺ ἐδίδοντο στὰ ἐρωτήματά του.

Ὁ πόθος γιὰ τὴν γενικότητα ἀναμφιβόλως δὲν παρέχει μόνος του τὴν ὦθηση πρὸς ἕνα ἀνεξαρτήτως ὑπάρχοντα κόσμο Ἰδεῶν. Ἐὰν στὸ αἴτημα γιὰ τὴν γενικότητα ὁ Πλάτων ἀνταπεκρίθη μὲ τὸν κόσμο τῶν Ἰδεῶν, ἡ ἀνταπόκριση αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς κάτι τὸ πολὺ τραβηγμένο. Πράγματι ὑπάρχει κάποια μορφὴ «μανίας» στὴν τάση αὐτὴ καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῶν Ἰδεῶν, ὅτι δηλαδὴ αὐτὲς εἶναι τερετίσματα (twitterings), εἶναι στὴν περίπτωση αὐτὴ κατάλληλος. Παρὰ ταῦτα ὑπάρχει κάποια βάση στὴν ἄποψη ὅτι ὁ Σωκράτης ἔδωσε τὴν παρώθη-

ση γιὰ τὴν θεωρία τῶν Ἰδεῶν (ὑπὸ τὴν προϋπόθεση βεβαίως ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζουμε τὶς ἄλλες ἐπιδράσεις). Διὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ ξαναπροσέξουμε τὴν σωκρατικὴ πορεία, ὅπως παρουσιάζεται στοὺς διαλόγους καὶ νὰ δοῦμε μήπως εἶναι δυνατὸν νὰ βροῦμε κάποια ἄλλα στοιχεῖα σ' αὐτούς.

Ἐὰν κάποιος προσέξῃ τὸν *Λάχητα*, τὸν *Χαρμίδη* καὶ τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς *Πολιτείας* (αὐτοὶ φαίνονται εὔλογα τυπικοὶ σωκρατικοὶ διάλογοι), θὰ δῇ ὅτι ὁ Σωκράτης ἀντιτίθεται στὶς ἀπαντήσεις ποὺ δίδονται στὰ ἐρωτήματά του, ποὺ ἔχουν τὴν μορφὴ «Τί ἐστιν Χ» μὲ τὴν δικαιολογία ὅτι εἶναι ἀνεπαρκεῖς κατὰ τὴ γενικότητα. Στὸν *Λάχητα*, π.χ., ὁ Σωκράτης ἀπορρίπτει τὴν γνώμην ὅτι ἡ ἀνδρεία συνίσταται στὸ μένειν ἐν τῇ παρατάξει κατὰ τὴν μάχην, δεικνύων ὅτι ὑπάρχουν μορφὲς ἀνδρείας ἄλλες ἀπὸ τὶς ἀναγνωριζόμενες στὸν πόλεμο. Ἐπὶ πλέον παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐγκαρτέρηση κατὰ τὴν μάχη καὶ ἡ μὴ ἐγκατάλειψη τῆς παρατάξεως δὲν εἶναι πάντοτε δεῖγμα ἀνδρείας.

Ἴσως ἐνίοτε γιὰ λόγους τακτικῆς πρὸς ἐξαπάτηση τοῦ ἀντιπάλου χρειάζεται νὰ τρεπώμεθα σὲ φυγὴ καὶ τοῦτο ἴσως ἀπαιτῇ μεγαλύτερη ἀνδρεία. Ταῦτα σημαίνουν ὅτι ἡ ἐξήγηση τῆς ἀνδρείας, ὅπως τὴν δίδει ὁ Λάχης, δὲν εἶναι ἁπλῶς πολὺ μερική, ἀλλὰ τὸ παράδειγμα ποὺ δίδει δὲν εἶναι διόλου ἀναμφισβήτητο παράδειγμα ἀνδρείας. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν *Χαρμίδη*. Ἐκεῖ ὁρίζεται ὡς σωφροσύνη τὸ βαδίζειν ἡρέμως καὶ ἀξιοπρεπῶς. Ἡ ἀπάντηση λέγει ὅτι ὄχι μόνον ὑπάρχουν ἄλλες μορφὲς σωφροσύνης, ἀλλ' ὅτι σὲ ὡρισμένες περιπτώσεις τὸ ἡρέμως βαδίζειν δὲν συνιστᾶ διόλου ἀναμφισβήτητο παράδειγμα ἀρετῆς. Ὁμοίως στὴν *Πολιτεία* ὁ ὁρισμὸς τῆς δικαιοσύνης ὡς «τὸ ἀποδόναι τὰ ὀφειλόμενα» δὲν γίνεται δεκτὸς μὲ τὴν αἰτιολογία ὅτι τοῦτο ἐνίοτε δὲν εἶναι κάτι τὸ δίκαιο ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθῆται. Ἐὰν κάποιος μοῦ ἐδάνεισε τὸ σπαθί του καὶ κατόπιν ἔγινε μανιακός, δὲν εἶναι καθόλου δίκαιο πρᾶγμα νὰ τοῦ τὸ ἐπιστρέψω, γιὰ νὰ βλάψῃ τοὺς ἀνθρώπους μὲ αὐτό, παρατηρεῖ ὁ Σωκράτης.

Πάντα ταῦτα δηλοῦν ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ὁ Σωκράτης θέλει, καὶ δὲν τὸ βρίσκει, εἶναι μιὰ ἀπάντηση ποὺ θὰ λέγῃ ἀναμφισβήτητα τί λογίζεται ὡς δεῖγμα τῆς ὑπὸ συζήτηση ἀρετῆς, δηλαδὴ ζητεῖ ἕνα ἀναμφίλεκτο κανόνα γιὰ νὰ προσδιορίζῃ τὸ τί εἶναι κάθε φορὰ ἀρετή. Πράγματι στὸν *Εὐθύφρονα* 6e ὁ Σωκράτης ἐμφανῶς λέγει τοῦτο. Στὸν διάλογο αὐτὸ οἱ ἀπαντήσεις στὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι τὸ Χ;» (ὅπου Χ = ὁσιότης) ἔχουν τὴν ἴδια μορφὴ μὲ τὶς ἀπαντήσεις τῶν πρωταγωνιστῶν στοὺς ἄλλους διαλόγους ποὺ ἀναφέραμε. Μάλιστα στὸν *Εὐθύφρονα* τὸ πρᾶγμα ἀποκτᾶ ἰδιαίτερη σημασία, ἐπειδὴ ὁ Εὐθύφρων ἐξ ἐπαγγέλματος θεωρεῖται ὡς εἰδικὸς νὰ πῇ τί εἶναι ὁσιότης. (Ὁ Εὐθύφρων πρέπει νὰ ἦτο πολὺ κουραστικὸς καὶ ἡ παρουσίασή του ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μέσα στὶς περιστάσεις ποὺ ἔχει ἐμπλακῇ εἶναι ἄκρως ἐνδια-

φέρουσα). Ὁ Εὐθύφρων ἀπαντᾶ στὸ ἐρώτημα λέγων ὅτι ὁσιότης εἶναι ἀκριβῶς τὸ νὰ κάνη κάποιος ἐκεῖνο ποὺ πράττει αὐτός, δηλαδὴ τὸ νὰ πηγαίνη στὰ δικαστήρια τοὺς ἐνόχους γιὰ φόνους, γιὰ ληστεῖες, γιὰ ἱεροσυλίες κλπ. Ὁ Σωκράτης παραπονεῖται ὅτι τοῦ δίδει μόνον ἕνα δεῖγμα τῆς σωφροσύνης. Δὲν τονίζει, ὅπως θὰ ἔπρεπε, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ πράττει ὁ Εὐθύφρων δὲν εἶναι ἐκδήλωση ὁσιότητος. Ἴσως ὁ Πλάτων ἐνόμισε ὅτι τοῦτο ἦτο κάτι τὸ φανερὸ καὶ ὅτι δὲν χρειάζεται νὰ ἐντυπωσιάση τοὺς ἀναγνῶστες του. Ἀντ' αὐτοῦ ὁ Σωκράτης λέγει τί ζητεῖ· ἐκεῖνο ποὺ ζητεῖ εἶναι τὸ παράδειγμα (standard), διὰ τοῦ ὁποίου θὰ κρίνη ποῖες πράξεις εἶναι ὅσιες καὶ ποῖες ἀνόσιες.

Οἱ ὑποδηλώσεις αὐτῆς τῆς ζητήσεως εἶναι ἐμφανῶς πρακτικὲς καὶ αὐτὸ τονίζεται σ' ὅλο τὸ διάλογο· ὁ Σωκράτης πηγαίνει νὰ δικασθῆ καὶ χρειάζεται νὰ γνωρίζη τί εἶναι ὁσιότης καὶ τί ἀνοσιότης, δεδομένου ὅτι ἡ ἐναντίον του κατηγορία εἶναι ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ἀνοσιότητι καὶ τὰ παρόμοια. Ἔτσι ὁ ὁρισμὸς τῆς ὁσιότητος δὲν ζητεῖται ἀπὸ ἁπλῶς καθαρό, θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον. Ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι διόλου φανερὸ ὅτι οἱ ὁρισμοὶ συνήθως παρέχουν πρότυπα σὰν αὐτὰ ποὺ ζητοῦνται νὰ εὑρεθοῦν. Ἐν τῷ μεταξὺ θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι, ἂν καὶ ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὴν λέξη «εἶδος», ὅμως σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο τῶν συζητήσεων δὲν εἰσηγεῖται ὅτι τὸ πρότυπο ἢ τὸ παράδειγμα ποὺ ἔχει κατὰ νοῦ εἶναι Ἰδέα. Ἁπλῶς ἐκθέτει κατὰ τρόπο τυπικὸ τί ζητεῖ γιὰ τοὺς σκοπούς του. Ὅμως θὰ πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ Ἰδέες ἐπιτελοῦν πράγματι αὐτὸ τὸ ἔργο. Ἴσως μάλιστα ὁ Πλάτων ὡδηγήθη νὰ πιστέψη ὅτι οὐδὲν αἰσθητὸ μπορεῖ νὰ ἐπιτελέση τὸ ἔργο ποὺ ὁ Σωκράτης ζητεῖ στὸν *Εὐθύφρονα*. Αὐτὲς οἱ ἀπαιτήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ ἱκανοποιηθοῦν μόνον μὲ κάτι μὴ ἐμπειρικό, δηλαδὴ μὲ τὴν Ἰδέα.

Γιατί τοῦτο συμβαίνει; Ἡ ἀπάντηση εὑρίσκεται στὸ λογικὸ χαρακτῆρα τῶν ὅρων ὅπως, π.χ., «ἀγαθὸς» καὶ «ὡραῖος», ποὺ χρησιμοποιοῦμε στὶς ἠθικὲς καὶ αἰσθητικὲς συζητήσεις μας. (Καὶ καθὼς θὰ δοῦμε τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ ἄλλους ὅρους ποὺ χρησιμοποιοῦμε σ' ἄλλα πεδία τοῦ λόγου, ὅπως στὰ μαθηματικά). Ἡ χρήση τέτοιων ὅρων σὲ σχέση μὲ κάποιο ἀντικείμενο πράγματι ἐνέχει τὴν σύγκριση, περικλείει προτάσεις συγκρίσεως εἴτε ἐμφανῶς εἴτε μή. Δηλαδὴ καλοῦντες κάτι ἀγαθὸ ἢ ὡραῖο, κάνουμε συγκρίσεις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων τῆς αὐτῆς περιοχῆς καὶ ἔτσι ὑποδηλοῦμε ὅτι ὑπάρχουν διαφορὲς βαθμοῦ μεταξύ των. Ἕνεκα τούτου τὸ νὰ ἀποκαλέσουμε κάτι ἀγαθὸ ἢ ὡραῖο, λαμβανόμενο καθ' ἑαυτό, εἶναι ὡς νὰ λέγουμε κάτι τὸ μὴ πλῆρες. Ὁ λόγος μας ἔχει πληρότητα, ἐὰν προσδιορίσουμε τὶς συγκρίσεις ποὺ ὑποδηλοῦνται, καὶ ἐὰν καταστήσουμε σαφῆ τὰ κριτήρια ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἐκφέρονται οἱ κρίσεις. Κάποιος μπορεῖ νὰ πῇ ὅτι τὸ νὰ καλέσουμε κάτι ἀγαθὸ εἶναι σὰν νὰ

ποῦμε κάτι ποὺ δὲν ἔχει πληρότητα, προτοῦ νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα «ἀγαθὸ ὡς πρὸς τί;» καὶ ἔτσι προτοῦ νὰ προσδιορίσουμε τὰ κριτήρια διὰ τῶν ὁποίων καλοῦμε κάτι ὡς ἀγαθό. Καλοῦντες κάτι μεγάλο λέγουμε κάτι τὸ πολὺ λίγο, ἐὰν δὲν καθορίσουμε σὰν ποιὸ πρᾶγμα εἶναι μεγάλο (π.χ., ὡς ὄρος, κλπ.). Τὰ πρότυπα καὶ κριτήρια τοῦ μεγάλου διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸ πρᾶγμα ποὺ κάποιος ἔχει στὸ νοῦ του. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἠθικῶν ὅρων γιὰ τοὺς ὁποίους ἐνδιαφέρεται ὁ Σωκράτης.

Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι σὲ τέτοιες περιπτώσεις ἕνας τυπικὸς ὁρισμὸς οἱουδήποτε ὅρου (καὶ ὁποιονδήποτε καὶ ἂν πάρουμε) παρουσιάζει πολλὲς δυσκολίες· τὰ λεξικὰ δὲν βοηθοῦν, δὲν παρέχουν κριτήρια ὡς πρὸς τὸ ποῖα πράγματα λογίζονται ὡς δείγματα καὶ ποῖα δὲν λογίζονται. Ἐὰν κάποιος ἔχη μάθει ὅτι ἡ λέξη «ἀγαθὸς» εἶναι ὁ περισσότερον γενικὸς ἀξιολογικὸς ὅρος μέσα στὴ γλῶσσα, εἶναι φανερὸ ὅτι αὐτὸς δὲν ἔχει μάθει τίποτε γιὰ τὸ ποῖα πράγματα εἶναι ἀγαθά. Ἕνεκα τούτου ὡρισμένοι φιλόσοφοι εἰσηγήθηκαν ὅτι τὸ νὰ καλέσης κάτι ἀγαθὸ εἶναι ἁπλῶς τὸ νὰ φανερώσης μιὰ στάση ἐκτιμήσεως ἢ ἐπιδοκιμασίας τοῦ πράγματος αὐτοῦ. Ἴσως εἶναι καλύτερο νὰ ποῦμε ὅτι καλοῦντες κάτι ἀγαθό, χωρὶς νὰ προσδιορίζουμε, ἐμφανῶς ἢ μή, διὰ τοῦ περιβάλλοντος ἀναφορᾶς τοῦ λόγου (context) τὰ κριτήρια ποὺ ὑποδηλοῦνται, εἶναι σὰν νὰ λέγουμε κάτι ἄνευ περιεχομένου. Μία κατανόηση καὶ μία ἀποδοχὴ τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς δὲν βοηθεῖ βεβαίως γιὰ νὰ κατανοήσουμε τί εἶναι ἀγαθό, ἐκτὸς ἐὰν προσδιορισθοῦν τὰ κριτήρια. Χωρὶς τοῦτο, οὐδεμία παραδειγματικὴ περίπτωση τοῦ ἀγαθοῦ βοηθεῖ. Ὅ,τι μποροῦμε νὰ μάθουμε ἀπὸ ἕνα τέτοιο δεῖγμα, εἶναι ὅτι ὁ ὁμιλῶν σκέπτεται αὐτὸ τὸ ἀγαθό. Ἀλλ' ὡς πρὸς τί εἶναι αὐτὸ ἀγαθό, ὡς πρὸς τί συγκρίνεται καὶ ποῖα εἶναι τὰ κριτήρια ἕνεκα τῶν ὁποίων τοῦτο εἶναι ἀγαθό; Αὐτὰ εἶναι ἐρωτήματα ποὺ παραμένουν μυστηριώδη.

Ἀξίζει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι τίποτε ἀπὸ ὅσα εἴπαμε παραπάνω δὲν ἰσχύει γιὰ τοὺς ὅρους, ὅπως «τραπέζι» ἢ καὶ ἀκόμη «ἐρυθρός». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐγείρονται δυσκολίες γιὰ τὸν δεύτερο ὅρο (δηλ. «ἐρυθρός»), πρᾶγμα ποὺ ὡδήγησε ὡρισμένους φιλοσόφους νὰ δώσουν μεγάλη σημασία σ' αὐτό. Τὰ πράγματα ποὺ καλοῦνται ἐρυθρὰ ἴσως διαφέρουν μέχρι τινὸς στὸν χρωματισμὸ (ὑπάρχουν διάφορα εἴδη ἐρυθροῦ χρώματος) καὶ τὰ ἐρυθρά, π.χ., μαλλιὰ συχνὰ δὲν μοιάζουν κατὰ τὴν ἀπόχρωση μὲ πολλὰ ἄλλα πράγματα ποὺ καλοῦνται ἐρυθρά. Παρὰ ταῦτα, ἐὰν κάποιος σχηματίση κάποια ἰδέα γιὰ τὸ εἶδος τοῦ χρώματος ποὺ καλεῖται ἐρυθρό, αὐτὸς εἶναι εὔλογο ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίζη δείγματα τοῦ ἐρυθροῦ. Ὡσαύτως συζητεῖται καὶ ἡ ἑξῆς περίπτωση: Εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνη τὸ ἐρυθρὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα χρώματα, ἐκεῖνος ποὺ ἐγεννήθη τυφλὸς καὶ ὕστερα τοῦ ἐδόθη τὸ φῶς, βασιζόμενος ἁπλῶς πάνω στὶς τυπικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν χρωμάτων, ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχε μάθει κατὰ τὸν χρόνο ποὺ ἦτο ἀκόμη τυ-

φλός; Ἀναμφιβόλως ὑπάρχουν στὴν περίπτωση αὐτὴ δυσχέρειες, ἀλλ' αὐτὲς δὲν εἶναι δυσκολίες τῆς αὐτῆς τάξεως μὲ ἐκεῖνες ποὺ παρετήρησα ἐν σχέσει μὲ τὸν ὅρο «ἀγαθός». Ἐπὶ πλέον οἱ διαφορὲς μεταξὺ τῶν ἀντικειμένων ποὺ καλοῦνται ἐρυθρὰ δὲν εἶναι ἁπλῶς διαφορὲς βαθμοῦ. Μὲ τοὺς ὅρους, σάν, π.χ., τὸν ὅρο «τραπέζι», ὑπάρχουν πολὺ λιγώτερες δυσκολίες. Κάποιος στὸν ὁποῖο ἐξηγοῦμε ὅτι ὁ ὅρος «τραπέζι» δηλοῖ ἕνα ἔπιπλο μὲ κάποια χρήση, ἐὰν αὐτὸς καταλάβη τὴν ἐξήγηση τοῦ ὅρου καὶ τὴν χρήση του, αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίση ἕνα τραπέζι, ἐὰν τοῦτο τεθῆ ἐνώπιόν του. Ὁ ὁρισμὸς δηλαδὴ τοῦ ὅρου «τραπέζι» παρέχει κάποια νύξη γιὰ τὸ τί λογίζεται ὡς δεῖγμα τοῦ ὅρου αὐτοῦ. Γιὰ τοῦτο, ἐὰν ὑπάρχη κάποια πρακτικὴ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀναγνώριση τραπεζιῶν, ἕνας καλὸς ὁρισμὸς τῆς λέξεως «τραπέζι» μπορεῖ νὰ βοηθήση στὸν πρακτικὸ αὐτὸ σκοπό. Διότι ὁ ὁρισμὸς ἀναμφίβολα περιορίζει τὸ πεδίο τῶν ἀντικειμένων ποὺ πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν ὡς πιθανὲς ἐφαρμογὲς τοῦ ὁριζομένου ὅρου. Οἱ ὁρισμοὶ περιορίζουν τὶς δυνατότητες, ἀποκλείοντες πράγματα ποὺ δὲν ἀνήκουν στὸ ὑπὸ ἐξέταση εἶδος. Ἐδῶ πάλιν μία παραδειγματικὴ περίπτωση μπορεῖ νὰ βοηθήση γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἄλλων δειγμάτων, πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει μὲ τὴν περίπτωση τοῦ ὅρου «ἀγαθός». Ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψη ὅτι ὁ Σωκράτης ἐνδιεφέρετο ὄχι ἁπλῶς γιὰ τυπικοὺς ὁρισμοὺς (δηλαδὴ γιὰ κάτι ποὺ θὰ εἶχε μόνο θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον) ἀλλὰ γιὰ νὰ μᾶς παράσχη ἕνα κανόνα, ἐὰν τοῦτο εἶναι δυνατό, ποὺ θὰ χρησίμευε γιὰ καθορισμὸ τῶν πραγμάτων ποὺ λογίζονται ὡς κατάλληλα δείγματα μιᾶς Ἰδέας ποὺ ζητεῖται νὰ ὁρισθῆ (κάτι δηλαδὴ ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχη μεγάλο πρακτικὸ ἐνδιαφέρον), τότε μόνον μποροῦμε νὰ ἀντιληφθοῦμε, γιατί αὐτὸς βρῆκε δυσκολίες μὲ τοὺς ἠθικοὺς ὅρους. Διότι οἱ ὅροι αὐτοὶ προϋποθέτουν τὸ εἶδος τῶν ἐκτιμήσεων ποὺ ἐνυπάρχουν, ὅταν καλοῦμε κάτι ἀγαθό. Αὐτὸς μπορεῖ (καὶ τονίζω τὸ μπορεῖ) νὰ ἐσκέφθη ὅτι εἶναι μία ἀνόητη ἔρευνα νὰ ψάχνη γιὰ ὁρισμοὺς τῶν ἠθικῶν ὅρων ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχουν τὶς πρακτικὲς συνέπειες ποὺ τόσο ἐπιθυμοῦσε, ἐὰν οἱ ἄνθρωποι πρόκειται νὰ γίνουν ἐνάρετοι. Τὸ ἐὰν πράγματι ἐσκέφθη ἢ δὲν ἐσκέφθη ἔτσι εἶναι ἕνα ζήτημα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐρευνηθῆ καὶ δὲν ἔχει ὡς ἐκ τούτου νόημα. Ἴσως οἱ ἄνθρωποι ἐπρόκειτο νὰ γίνουν ἐνάρετοι διὰ τῆς γνώσεως· ὅμως δὲν ἦτο ἡ γνώση αὐτοῦ τοῦ εἴδους ποὺ ἐχρειάζετο.

Δὲν νομίζω ὅμως ὅτι ὁ Πλάτων ἐθεώρησε τὴν ζήτηση αὐτὴ ἀδύνατη. Πράγματι αὐτὸς φαίνεται νὰ ἀφιέρωσε σ' αὐτὴ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του. Ἐξ ἄλλου τὸ ἐνδιαφέρον του ὡς πρὸς τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐνισχύθη ἀπὸ ἄλλα παράλληλα ποὺ αὐτὸς εἶδε νὰ ὑπάρχουν μεταξὺ τῶν ἠθικῶν ὅρων καὶ ὅρων ποὺ ἀναφέρονται σ' ἄλλες περιοχές· καὶ ἐδῶ ἡ ἐπίδραση τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι μεγάλη.

Εἶπα προηγουμένως ὅτι ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἀπορρίπτει, π.χ., τὴν

γνώμη ὅτι ἡ ἀνδρεία συνίσταται στὸ νὰ μὴ ἐγκαταλείπῃς τὴν παράταξή σου κατὰ τὴν μάχη, ἐπειδὴ νομίζει ὅτι ἡ περίπτωση αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ἕνα μὴ ἀμφιλεγόμενο κριτήριο τῆς ἀνδρείας, ἀφοῦ ἐνίοτε εἶναι ἀνδρεία τὸ νὰ πράξῃς ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ἐδῶ ἡ ἴδια πράξη κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς περιστάσεις μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνδρεία καὶ νὰ μὴ εἶναι ἀνδρεία, ἀλλὰ δειλία. Ἔτσι ἡ ἴδια πράξη φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀντίθετα χαρακτηριστικὰ σὲ διαφορετικὲς στιγμὲς καὶ κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς περιστάσεις ἢ ἀπὸ διαφορετικὴ ἄποψη ἐξεταζομένη. Ἀλλ' αὐτὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ θέση τοῦ δόγματος τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς ἑνότητος τῶν ἐναντίων. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸ δόγμα αὐτὸ (π.χ. τὸ θαλάσσιον ὕδωρ εἶναι καθαρώτατον καὶ μιαρώτατον, ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὠυτή, τὸ ἴδιο εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος) ἐξηγοῦνται ὡς ἑξῆς: τὸ ἴδιο πρᾶγμα φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀντίθετα γνωρίσματα κάτω ἀπὸ διαφορετικὲς συνθῆκες. Ἡ συνήθης φυσικὴ μεταβολὴ εἶναι ἕνα δεῖγμα αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἀλλ' ὄχι ἕνα παράδειγμα. Πιστεύω ὅτι ὁ Πλάτων ὑπέστη κυρίως ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἡρακλείτου καὶ εἶδε κάποια σχέση μεταξὺ τῆς ἡρακλειτικῆς αὐτῆς ἀπόψεως καὶ τῶν ἀντιλήψεων ἐκείνων ποὺ ἐνόμισε ὅτι ἐδέχετο ὁ Σωκράτης.

Πράγματι ὑπάρχει κάποια σχέση, ἐπειδή, πλὴν τῆς περιπτώσεως τῆς ἀμέσου φυσικῆς ἀλλαγῆς, ἡ δυνατότης ποὺ ἔχει ἕνα πρᾶγμα νὰ δέχεται ἀντίθετα χαρακτηριστικὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἀπόδοση τῶν γνωρισμάτων (τῶν χαρακτηριστικῶν) εἶναι σχετικὴ μὲ τὶς περιστάσεις, σχετικὴ πρὸς τὴν ἄποψη ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξετάζεται καὶ μὲ τὰ κριτήρια τὰ ὁποῖα κρίνεται. Ἕνεκα τούτου οἱ ὅροι, διὰ τῶν ὁποίων τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἐκφράζονται, εἶναι «σχετικοὶ» (relative)· καὶ ὑπάρχουν πολλὰ χωρία τόσο στοὺς πρωίμους ὅσο καὶ στοὺς διαλόγους τῆς μέσης περιόδου, ὅπου ὁ Πλάτων, ἀντιπαραβάλλων τὶς Ἰδέες καὶ τὰ αἰσθητά, τὸ κάνει κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ φαίνεται ὅτι ἡ ἀντίθεση αὐτὴ βασίζεται πάνω στοὺς σχετικοὺς ὅρους, ὅπως εἶναι: «ὡραῖος», «καλός», «μεγάλος» (Φαίδ. 100e), «δίκαιος», «ἀγαθὸς» (Πολ. 476a), «διπλάσιος», «ἐλαφρὸς» (Πολ. 479b). Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὰ μαθηματικὰ δείχνει μιὰ παρόμοια ἐπίδραση ἐπάνω του ποὺ προέρχεται ἀπὸ τοὺς Πυθαγορείους· ἀλλὰ ἂν καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ἐνδιεφέροντο γιὰ τὰ ἐναντία, ὅμως δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίες ποὺ νὰ δείχνουν ὅτι τοὺς ἀπασχολοῦσε τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἴδιο πρᾶγμα μπορεῖ νὰ δηλώνῃ τὸ ζεῦγος τῶν ἐναντίων. Ἴσως αὐτοὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ τονίσουν τὸ σημεῖο ὅτι ὁ κόσμος μπορεῖ μόνον νὰ συλληφθῇ ὁμοῦ ὡς ἓν καὶ πολλά. Ἀλλ' ἐὰν ἔτσι ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τότε ἡ γνώμη αὐτὴ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν θέση ὅτι ἕνα μοναδικὸ πρᾶγμα μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὁμοῦ ὡς ἓν καὶ πολλά. Ἀλλ' ὁ Πλάτων δέχεται αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ θέση (Πολ. 525a) καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἀ-

ριθμοῦ ποὺ μπορεῖ νὰ ἐλκύση τὸ μάτι τῆς ψυχῆς πρὸς τὶς Ἰδέες.

Ἡ ἰδέα μπορεῖ νὰ πράξη αὐτό, ἐπειδή, μολονότι πᾶν αἰσθητὸ πρᾶγμα μπορεῖ νὰ εἶναι, καὶ πρέπει νὰ εἶναι, μαζὶ ἕνα καὶ πολλὰ (one and many), ἐξ αἰτίας τῆς μεταβλητότητος τῶν περιστάσεων, μέσα στὶς ὁποῖες αὐτὸ ὑπάρχει ἢ δύναται νὰ ὑπάρξη, ἡ Ἰδέα «Ἕν» πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι μία καὶ οὐδέποτε εἶναι ἢ λογίζεται ὅτι εἶναι πολλά. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἄλλες Ἰδέες. Μία δὲ ἐπίκριση τοῦ Ἀριστοτέλους κατὰ τῆς θεωρίας τῶν Ἰδεῶν εἶναι ὅτι ἡ Ἰδέα ποὺ ὀνομάζεται ἀπὸ ἕνα σχετικὸ ὅρο πρέπει νὰ εἶναι τέτοια ὥστε ὁ ὅρος αὐτός, ἔτσι χρησιμοποιούμενος, νὰ ἀποβάλη τὴν σχετικότητά του. Πῶς μπορεῖ αὐτὸ νὰ συμβῆ, ἀφοῦ ἡ λογικὴ τοῦ ὅρου αὐτοῦ εἶναι ὅτι αὐτὸς εἶναι σχετικὸς (relative); Νομίζω ὅτι ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ὀρθή. Ἐὰν εἶναι ἀδύνατον ὁ σχετικὸς ὅρος (relative term) νὰ χάση τὴν σχετικότητά του, ὅταν χρησιμοποιῆται γιὰ μιὰ Ἰδέα, ἡ αὐτὴ ἀδυνατότης ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ὕπαρξη ἑνὸς ἀπολύτου προτύπου τῆς ἀγαθότητος καὶ τῶν ἄλλων ἠθικῶν ἐννοιῶν, τὶς ὁποῖες ἀναζητεῖ ὁ Σωκράτης κατὰ τὸν Πλάτωνα. Ἐὰν τὰ ἐρωτήματα «Τί εἶναι ὁσιότης», «τί εἶναι ἀνδρεία», κλπ. εἶναι δυνατὸν νὰ λάβουν ἀπάντηση τέτοιας μορφῆς ὥστε οἱ ἀπαντήσεις νὰ παρέχουν ἕνα ἀναμφίλεκτο μέσο γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς καταλλήλου ἠθικῆς δράσεως, ὅ,τι ζητεῖται εἶναι ἕνας ὁρισμὸς τῆς ἀρετῆς ποὺ νὰ παρέχη ἕνα ἀπόλυτο πρότυπο, καθὼς ὁ Σωκράτης λέγει στὸν *Εὐθύφρονα*. Στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ ἀπόλυτο πρότυπο (standard) τῆς ὁσιότητος ἢ τῆς ἀνδρείας θὰ πρέπει νὰ δηλώνη σειρὲς ἀπὸ πράξεις ποὺ δὲν εἶναι δυνατόν, σὲ μεταβαλλόμενες συνθῆκες, νὰ θεωροῦνται ὅτι φανερώνουν μαζὶ μὲ τὴν ἀρετὴ τῆς ὁσιότητος ἢ τῆς ἀνδρείας καὶ τὶς ἀντίθετες καταστάσεις (δηλ. τῆς ἀνοσιότητος καὶ τῆς δειλίας). Τότε ὅμως οἱ ὅροι ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ ἐκτιμηθῆ μιὰ πράξη θὰ πρέπει νὰ ἀποβάλουν τὸ οὐσιῶδες γνώρισμά των, δηλαδὴ τὴν σχετικότητα. Καὶ τοῦτο εἶναι κάτι τὸ ἀδύνατον.

Δυνάμεθα τώρα νὰ ποῦμε ὅτι ἡ Πλατωνικὴ Ἰδέα ἦτο ὅ,τιδήποτε ἱκανοποιοῦσε τὰ κριτήρια ποὺ ὁ Πλάτων ἐνόμισε ὅτι εἶναι κατάλληλα γιὰ ἐκεῖνο ποὺ ζητοῦσε ὁ Σωκράτης. Ἡ Ἰδέα τῆς ἀνδρείας καθ' ἑαυτὴν (αὐτὸ τὸ ἀνδρεῖον), π.χ., θὰ ἦτο ἐκεῖνο ποὺ ὁ Σωκράτης ζητοῦσε, ὅταν ρωτοῦσε «Τί εἶναι ἀνδρεία;», ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι αὐτὸς δὲν θὰ ἱκανοποιεῖτο μὲ τίποτε ἄλλο παρὰ μὲ τὸν καθορισμὸ τῆς ἰδεώδους συμπεριφορᾶς ποὺ φανερώνει τὴν ἀνδρεία κατὰ τρόπο ἀπόλυτο καὶ ἀναμφίλεκτο. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λογικὴ τῶν ὅρων αὐτῶν ἀποκλείει ἕνα τέτοιο καθορισμὸ ποὺ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῆ στὸν κόσμο μας, ὁ Πλάτων ζήτησε τὴν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματός του αὐτοῦ σ' ἕνα ἰδεατὸ κόσμο, πρὸς τὸν ὁποῖο ὁ δικός μας κόσμος ἁπλῶς προσεγγίζει. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ὁ κόσμος μας (ὁ αἰσθητὸς) μπορεῖ νὰ πλησιάση αὐτὸν (νὰ μετάσχη σ' αὐτόν, ἢ νὰ μιμη-

θῆ αὐτόν, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὶς λέξεις τοῦ Πλάτωνος) ἐξηγεῖ γιατὶ ἡ φιλοσοφικὴ διερεύνηση τῶν Ἰδεῶν διὰ τῶν λόγων, ὁ καλούμενος «δεύτερος πλοῦς» τοῦ *Φαίδωνος* 99d, μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα ἄμεσο ὑποκατάστατο γιὰ τὴν ἀπογοήτευση ποὺ αἰσθάνθηκε ὁ Σωκράτης γιὰ ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἔδωσε ὁ Ἀναξαγόρας, δηλαδὴ τὴν ἐξήγηση τῶν πραγμάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου ὑπὸ πρῖσμα τελολογικό. Ἐὰν τὰ πράγματα προσεγγίζουν τὶς Ἰδέες καὶ ἐὰν οἱ Ἰδέες μόνες τους ἀποτελοῦν ἰδεώδη (ideals), ὑπάρχει κάποια ἐλπίδα νὰ ἐξηγηθοῦν τὰ ὄντα τοῦ κόσμου ὡς ποθοῦντα τὸ ἀγαθό. Σ' αὐτὸ τὸν κόσμο, καθὼς λέγει ὁ *Τίμαιος*, ὁ λόγος πείθει τὴν ἀνάγκη· ὑπάρχει κάποια προσδοκία, ἀλλ' ὄχι ἐγγύηση ὅτι τὰ πράγματα τοῦ κόσμου θὰ διαταχθοῦν καλῶς. (Στὴν ὑστέρα πλατωνικὴ φιλοσοφία πιστεύω ὅτι ἡ ὀρθὴ διάταξη τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Ἰδεῶν —καὶ ὄχι οἱ ἴδιες οἱ Ἰδέες— ἀποκτᾶ αὐξάνουσα σπουδαιότητα). Στὸν *Φαίδωνα* εἶναι ἡ ἁπλῆ ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν ποὺ φαίνεται νὰ ἀποτελῆ τὸν ἰδεώδη σκοπὸ πρὸς τὸν ὁποῖο τὰ ὄντα αὐτοῦ τοῦ κόσμου προσεγγίζουν. Ἡ μεταβολὴ ποὺ ὑπάρχει στοὺς ὑστέρους διαλόγους ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο ἴσως ὀφείλεται στὴν ἀντίληψη ποὺ ὑπάρχει, οὐχὶ ἐμφανῶς, στὸν *Παρμενίδη* ὅτι οἱ Ἰδέες δὲν μποροῦν νὰ συνδυάσουν τοὺς ρόλους ποὺ ἔπρεπε νὰ συνδυάσουν στὴν προηγούμενη περίοδο· ἔτσι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξη ἀπάντηση στὸ σωκρατικὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι τὸ Χ;», ἡ ὁποία νὰ δίδη μαζὶ τὴν οὐσία τοῦ ἐξεταζομένου πράγματος καὶ νὰ παρέχη ἕνα κριτήριο μὲ τὸ ὁποῖο θὰ προσδιορίζωνται τὰ δείγματα αὐτοῦ· ὁπωσδήποτε αὐτὸ δὲν συμβαίνει στὶς ἐνδιαφέρουσες ἐκεῖνες περιπτώσεις, ὅπου οἱ ὑπὸ ἐξέταση ὅροι εἶναι σχετικοί.

Ἐπρότεινα ὅτι ὁ Πλάτων ἐνόμισε πὼς ὁ Σωκράτης ζητοῦσε κάτι μὲ τέτοια χαρακτηριστικὰ ποὺ κανένα αἰσθητὸ πρᾶγμα νὰ μὴ ἀνταποκρίνεται σ' αὐτά· ὡσαύτως ἐπρότεινα ὅτι οἱ περιπτώσεις ποὺ μιλοῦν γι' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα στοιχοῦν πρὸς ὅσα αὐτὸς εἶχε μάθει ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο —ὄχι τὸ δόγμα περὶ τῆς καθολικῆς ροῆς (τοῦτο εἶναι μεταγενέστερο) ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ αὐτὸ αἰσθητὸ πρᾶγμα μπορεῖ νὰ ἔχη ὡς γνώρισμα τὸ ζεῦγος τῶν ἐναντίων.

Ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸς ἐνόμισε πὼς ὁ Σωκράτης ζητοῦσε ἕνα τέτοιο μὴ ἐμπειρικὸ ὄν, μία Ἰδέα, δὲν ἐξηγεῖ γιατὶ ἐκεῖνος ἐσκέφθη ὅτι τὸ πρᾶγμα αὐτὸ πρέπει νὰ ὑπάρχη. Προσεπάθησα νὰ δείξω ὅτι μιὰ τέτοια ζήτηση μοιάζει μὲ τὸ κυνήγι τῆς ἀγριόχηνας. Γιατί ὁ Πλάτων ἐσκέφθη ἔτσι; Ποῖοι λόγοι τὸν ὡδήγησαν σ' αὐτὸ τὸν δρόμο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν σεβασμό του πρὸς τὸ δάσκαλό του τὸν Σωκράτη; Ἐὰν δὲν θέλουμε νὰ ἀπαντήσουμε στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ μόνον κατὰ τρόπο ψυχολογικὸ —δηλαδὴ ὅτι ψυχολογικῶς συνέβη ὁ Πλάτων νὰ ἀκολουθήση αὐτὸ τὸν δρόμο— τότε θὰ πρέπει νὰ ζητήσουμε τοὺς λόγους ποὺ εἶχε ὥστε νὰ πιστεύη στὴν ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν.

Ἀτυχῶς, ὅπως εἶπα καὶ προηγουμένως, δὲν ὑπάρχουν ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν Ἰδεῶν στοὺς διαλόγους. Τὰ χωρία ποὺ φαίνεται νὰ λέγουν κάτι ποὺ μοιάζει μὲ ἐπιχείρημα συνήθως ἀκολουθοῦν ἄλλες προτάσεις, στὶς ὁποῖες διατυπώνονται ἀπόψεις γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν καὶ αὐτὲς γίνονται ἀποδεκτὲς ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς συζητήσεως χωρὶς ἐπιχειρηματολογία. Στὸ τελευταῖο ἐπιχείρημα τοῦ *Φαίδωνος* γιὰ τὴν ψυχὴ φαίνεται νὰ ὑπάρχη κάποια ἐξαίρεση σ' αὐτὴ τὴν τακτική, ἐπειδὴ τὸ ἐπιχείρημα στηρίζεται ἐπάνω σὲ λογικὲς διαδικασίες, οἱ ὁποῖες ὅμως θεμελιώνονται ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὑπάρχουν οἱ Ἰδέες. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεση αὐτὴ παραμένει τελικὰ ὑπόθεση καὶ δὲν ἀποδεικνύεται, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Κέβης, ὁ Σιμμίας καὶ ὁ Σωκράτης τὴν ἀποδέχονται πρόθυμα. Ὑπῆρχαν φυσικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν Ἰδεῶν ποὺ ἐκυκλοφοροῦντο στὴν Ἀκαδημία καὶ τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει καὶ κρίνει. Αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα εἶναι τυπικὰ καὶ ἰδιόρρυθμα. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ταιριάζουν μὲ ὅσα διετυπώθησαν στοὺς διαλόγους· ἀλλὰ παραμένει ἀσαφές, ἐὰν ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίησε τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ ἢ ἐὰν ἦσαν πρασπάθειες τῶν ὀπαδῶν του νὰ δώσουν τυπικὴ μορφὴ στοὺς λόγους ποὺ εἶχε ὁ Πλάτων κατὰ νοῦν καὶ ποὺ ἴσως σχετίζωνται μὲ ὅσα λέγονται στοὺς διαλόγους. Τείνω νὰ δεχθῶ ὅτι τὸ δεύτερο συνέβη. Ἐὰν ἔτσι ἔχη τὸ πρᾶγμα, τότε δὲν ἔχουμε ἀνεξάρτητα στοιχεῖα, διαφορετικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ὑπάρχουν στοὺς διαλόγους ποὺ νὰ μᾶς δείχνουν τὸ εἶδος τῶν σκέψεων ποὺ ὁ Πλάτων ἔκανε γιὰ νὰ τεκμηριώση τὴν πίστη του στὴν ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν.

Ἴσως ὁ Πλάτων οὐδέποτε νὰ ἔκανε τέτοιες σκέψεις. Ἴσως ἦτο ἀρκετὸ γι' αὐτὸν τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Σωκρατικὴ ζήτηση ὡδηγοῦσε πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, μολονότι ὁ Σωκράτης δὲν πίστευε στὶς Ἰδέες. Ὑπάρχουν ὅμως μερικὲς ἐνδείξεις στοὺς διαλόγους ποὺ ὁμιλοῦν γιὰ τὸ ἀντίθετο. Ἡ πιὸ σοβαρὴ ἔνδειξη εἶναι τὸ χωρίο τοῦ *Φαίδωνος* 74bff. Στὸ χωρίο αὐτὸ ἀντιπαρατίθενται τὰ ἴσα ξύλα καὶ οἱ ἴσοι λίθοι πρὸς ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ εἶναι ἴσα καθ' ἑαυτὰ (αὐτὰ τὰ ἴσα). Αὐτὴ ἡ ἀντιπαράθεση ἔχει συζητηθῆ ὑπὸ πολλῶν καὶ ἰδιαιτέρα βαρύτης ἐδόθη στὴν κατὰ πληθυντικὸ ἀριθμὸ φράση «αὐτὰ τὰ ἴσα», ἐπειδὴ ὁ ἑνικὸς ἀριθμὸς τῆς φράσεως αὐτῆς («αὐτὸ τὸ ἴσον»), ὡς παρετήρησα προηγουμένως, εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ὁ Πλάτων ἀναφέρεται στὴν Ἰδέα. Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ὁ πληθυντικὸς χρησιμοποιεῖται ἁπλῶς γιὰ νὰ δηλωθῆ ἡ τυπικὴ ἀντίθεση ἀφ' ἑνὸς μὲν μεταξὺ τῶν ξύλων καὶ τῶν λίθων πού, ἐὰν εἶναι ἴσα, δὲν εἶναι ἴσα καθ' ἑαυτὰ καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅ,τιδήποτε εἶναι ὄντως ἴσον καθ' ἑαυτό. Ὡς ὁ Πλάτων ἐν συνεχεία δείχνει, ὑπάρχει μόνον ἕνα πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἴσον καθ' ἑαυτό, δηλαδὴ ἡ Ἰδέα τῆς ἰσότητος, ἡ Ἰσότης. Ἡ κατανόηση τοῦ χωρίου αὐτοῦ περιπλέκεται ἀπὸ τὴν ἀσάφεια ποὺ ὑπάρχει στὸ κείμενο στὸ χωρίο 74b 8-9. Ὁμοίως ἡ ἑρμηνεία δυσχεραίνεται καὶ ἀπὸ

τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀντίθεση ἐκφράζεται μὲ ὅρους, ὅπως ἐκεῖνο ποὺ φαίνεται ἢ ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ φαίνεται. Δοθέντος τώρα τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ λίθοι καὶ τὰ ξύλα πράγματι φαίνονται ἢ μποροῦν νὰ φαίνωνται ἴσα ἢ ἄνισα σὲ διάφορα ἄτομα ἢ σὲ διαφορετικὲς περιστάσεις, ἡ ἀντίληψη ὅτι αὐτὸ τὸ ἴσον δὲν φαίνεται ἔτσι, εἶναι (τὸ καλύτερο ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε) ζήτημα πίστεως. Ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ πίστευε ὅτι ἐκεῖνος ποὺ τίθεται ἐνώπιον τῆς Ἰδέας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὴν ἀναγνωρίση, ἀλλὰ δὲν εἶναι καθόλου σαφὲς γιατὶ αὐτὸ πρέπει νὰ συμβαίνη.

Ἀλλ' ἂς ἀφήσουμε αὐτὲς τὶς δυσκολίες κατὰ μέρος καὶ ἂς προσπαθήσουμε νὰ δοῦμε μήπως μποροῦμε νὰ βγάλουμε ἀπὸ αὐτὸ τὸ χωρίο κάποιο ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῶν Ἰδεῶν. Πρέπει βέβαια νὰ τονισθῆ ὅτι τὸ χωρίο δὲν ἀποτελεῖ τυπικὸ ἐπιχείρημα. Ἡ ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν ὁμολογεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συζητήσεως καὶ ἡ συζήτηση ποὺ γίνεται σκοπεύει νὰ δείξη ὅτι αὐτὲς δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὰ αἰσθητὰ πράγματα. Παρὰ ταῦτα ἡ ὅλη συζήτηση ἀποτελεῖ ἕνα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς θεωρίας τῆς ἀναμνήσεως —δηλαδὴ ὅτι θὰ πρέπει νὰ εἴχαμε γνωρίσει τὶς Ἰδέες σὲ μιὰ ἄλλη μας ὕπαρξη, ὡς ψυχὲς ξέχωρα ἀπὸ τὸ σῶμα, καὶ τώρα ἀναμνιμνησκόμεθα αὐτὴ τὴν γνώση τῶν Ἰδεῶν τῇ βοηθεία τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ κατασκευάσω ὁλόκληρο τὸ ἐπιχείρημα. Τὸ τμῆμα τοῦ ἐπιχειρήματος ποὺ ἔχει σημασία γιὰ τὴν συζήτησή μας εἶναι ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ χωρίου 74dff ὅτι, ὅταν βλέπουμε ἴσους λίθους ἢ ἴσα ξύλα ἀναγνωρίζουμε αὐτὰ ὡς ἐλλειπῶς ἴσα· αὐτὰ δέονται τοῦ τελείου, τῆς Ἰσότητος. Γι' αὐτὸ βλέποντες αὐτά, ἰσχυρίζεται ὁ Πλάτων, ἐνθυμούμεθα τὴν Ἰσότητα πρὸς τὴν ὁποίαν τείνουν, μολονότι εἶναι λειψά. Τὸ κύριο σημεῖο εἶναι τὸ ἑξῆς: βλέποντες πράγματα, ὅπως λίθους καὶ ξύλα, ὡς ἴσα πράγματα δὲν βλέπουμε τὴν πλήρη Ἰσότητα, ἀλλὰ κάτι τὸ ἐλλιπές. Τοῦτο μποροῦμε νὰ τὸ ἐκφράσουμε ὡς ἑξῆς μὲ ὅρους μὴ Πλατωνικούς: Τὸ βλέπειν κάτι ὡς ἴσον εἶναι τὸ νὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι αὐτὸ ὑπάγεται κάτω ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἰσότητος. Ἀλλ' ἂν προσέξουμε θὰ δοῦμε ὅτι αὐτό, ἐὰν εἶναι ἐμπειρικὸ ἀντικείμενο, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπαχθῆ κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια κατὰ τρόπο ἀναμφίλεκτο, ἀσχέτως ἂν φαίνεται ἴσον. Ἀλλὰ τὸ νὰ βλέπουμε τὸ πρᾶγμα κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο πάντοτε μοιάζει μὲ τὸ νὰ βρισκώμεθα πάντοτε σὲ παραίσθηση. Ὁ Πλάτων σημειώνει τὴν δυνατότητα πλάνης τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς τῆς ὑφῆς στὴν *Πολιτεία* 477e, ἂν καὶ εἶναι συζητήσιμο, ἐὰν αὐτὸς προσδιορίζη τὸ εἶδος τῆς πλάνης ἐν προκειμένῳ σωστά. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπόκεινται σὲ ἀντιληπτικὴ πλάνη, ἀλλὰ τὸ βλέπειν δύο αἰσθητὰ πράγματα ὡς ἴσα ἢ ὡς ὡραῖα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐγκλείη πάντοτε τὴν πλάνη. Ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ πιστεύη ὅτι τοῦτο πρέπει νὰ συμβαίνη, ἐπειδὴ τέτοια πράγματα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀναμφίλεκτα ἴσα ἢ ὡραῖα. Ὅμως στὸ χωρίο τοῦ *Φαίδωνος* ποὺ ἐξετάζουμε αὐτὸς

ὑποδηλοῖ ὅτι μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ ὅτι, κατ' ἀκολουθίαν, ἡ πλάνη προκύπτει μόνον ἐὰν ἀποτύχουμε νὰ ἀναγνωρίσουμε ἢ νὰ κρίνουμε τὰ πράγματα ὡς ἴσα ἢ ὡς ὡραῖα χωρὶς ἐπιφυλάξεις. Ἀλλ' ἡ συνήθης ἀντίληψη (perception) δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐγκλείη τέτοιες κρίσεις. Γιὰ τοῦτο ἡ ἀναγνώριση τοῦ γεγονότος —ἐὰν εἶναι γεγονὸς— ὅτι ἡ ἰσότης ποὺ ἔχουν τὰ ξύλα καὶ οἱ λίθοι εἶναι ἐλλιπὴς ἰσότης, μπορεῖ νὰ προκύψη μόνον ἀπὸ τὸν φιλοσοφικὸ στοχασμό. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν συμβαίνει πάντοτε, ὁσάκις βλέπομε ἴσα ξύλα καὶ λίθους, νὰ ἐνθυμούμεθα τὴν τέλεια ἰσότητα· μᾶλλον ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς μπορεῖ νὰ εἰσηγηθῆ ὅτι ἀπαιτεῖται νὰ ἐνθυμούμεθα κάτι τέτοιο.

Θὰ ἦτο γεγονὸς ὅτι πρέπει νὰ ἀναμιμνησκώμεθα κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἐὰν συνέβαινε νὰ μὴν ἔχουμε καμμιὰ ἀντίληψη τῆς τελείας ἰσότητος. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση φαίνεται εὔλογη σὲ πολλοὺς φιλοσόφους καὶ στὸν Πλάτωνα, ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος ποὺ μιὰ τέτοια ἰδέα τῆς τελείας ἰσότητος ἔχει στὰ μαθηματικά. Ἡ εἰσήγηση αὐτὴ φαίνεται λιγώτερο εὔλογη, ὅταν πρόκειται γιὰ ἄλλους ὅρους ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων, ὅπως τοὺς ὅρους «ὡραῖος» καὶ «ἀγαθός». Ἴσως πρέπει νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι, ὡς ἤδη εἶπα, δὲν ὑπάρχει τέτοια ἰδέα, ὡς εἶναι ἡ ἰδέα τῆς τελείας ὡραιότητος ἢ τῆς ἀγαθότητος. Ὅμως ὁ Πλάτων σκέπτεται ὅτι ὑπάρχουν τέτοιες ἰδέες ἢ ἔννοιες καὶ ὅτι ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς δεικνύει ὅτι αὐτὲς ἔχουν ἀτελῆ μόνο δείγματα μέσα στὰ αἰσθητὰ πράγματα. Τὸ ἐρώτημα ποὺ ἐν συνεχεία ἐγείρεται εἶναι τὸ ἑξῆς: Πῶς ἀποκτοῦμε αὐτὲς τὶς ἔννοιες;

Ὁ Πλάτων δὲν θέτει ἐμφανῶς τὸ ἐρώτημα αὐτό· ἀλλ' αὐτὸ ὑπονοεῖται ἀπὸ τὴν θεωρία τῆς ἀναμνήσεως ποὺ εἰσηγεῖται ὅτι βλέποντες τὰ ξύλα ὡς ἴσα ἐνθυμούμεθα ἢ ἔπρεπε νὰ ἐνθυμούμεθα τὴν Ἰδέα τῆς Ἰσότητος, τὴν Ἰσότητα. Διότι ὑπάρχει ἡ πρόσθετη ὑποδήλωση σ' αὐτὴ τὴ γνώμη ὅτι δὲν θὰ βλέπαμε τὰ πράγματα ἔτσι, ἐὰν δὲν ἀναμιμνησκώμεθα. Διάφοροι ἔχουν εἰσηγηθῆ ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἀναμνήσεως τοῦ Πλάτωνος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν δοξασία περὶ τῶν a priori ἐννοιῶν ἢ περὶ τῆς a priori γνώσεως. Ἔτσι τὸ ἐπιχείρημα, ἐκφραζόμενο μὲ σύγχρονη ὁρολογία, λέγει ὅτι μποροῦμε νὰ δοῦμε τὰ πράγματα ὡς ἴσα, ἐκτὸς ἐὰν ἔχουμε μέσα μας τὴν ἔννοια τῆς τελείας ἰσότητος. Στὴν πλατωνικὴ ὁρολογία αὐτὸ σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ εἴχαμε γνώση τῆς ἰσότητος σὲ μιὰ προτέρα ὕπαρξή μας καὶ ὅτι δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε τέτοια γνώμη, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε κάτι ποὺ νὰ τὸ γνωρίσαμε. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξεταζομένη ἡ ἀπάντηση τοῦ Πλάτωνος στὸ ὑποδηλούμενο ἐρώτημα «ἀπὸ ποῦ ἔχουμε τὴν ἔννοια τῆς ἰσότητος;» εἶναι ἡ ἑξῆς: Τὴν ἔχουμε ἀπὸ τὴν γνωριμία μας μὲ αὐτὸ τὸ ἴσον σὲ κάποια προτέρα ὕπαρξή μας. Ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ γνωριμία (acquaintance) δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἐμπειρικὴ καὶ διὰ τῶν αἰσθήσεων, πρέπει νὰ ἔχη συμβῆ σὲ μιὰ προτέρα, μὴ σωματικὴ ὕπαρξή μας.

Ὑπάρχουν πολλὰ σημεῖα ποὺ ἐπιδέχονται κριτικὴ σ' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα (τὸ ὁποῖον ἐπιχείρημα, πρέπει νὰ τονισθῆ, ἔχει συγκροτηθῆ ἀπ' ὅσα λέγει γενικῶς ὁ Πλάτων καὶ ὄχι ἀπ' ὅσα βρίσκουμε ἀπ' εὐθείας νὰ λέγωνται ἀπ' αὐτὸν γιὰ τὸ θέμα αὐτό). Εἶναι ἴσως ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονὸς ὅτι εὑρίσκουμε παρόμοιο ἐπιχείρημα στὸν Καρτέσιο ἐκεῖ ποὺ ἐπιχειρηματολογεῖ γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ. Στὸν τρίτο *Διαλογισμὸ* ὁ Καρτέσιος ζητεῖ νὰ βρῆ ποία εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἰδέας μας γιὰ τὸ τέλειον ὄν καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τέτοια ἰδέα δὲν μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ἴδιους, οὔτε ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ πράγματα, ἐπειδὴ τόσον ἐμεῖς ὅσο καὶ ἐκεῖνα στερούμεθα τῆς τελειότητος ποὺ θὰ προσδιώριζε τὴν πηγὴ μιᾶς τέτοιας ἰδέας. Γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὑπάρχη ἕνα τέλειο ὄν, ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ αὐτῆς τῆς ἰδέας καὶ τοῦτο εἶναι ὁ Θεός. Ὅ,τι εἶναι ἐσφαλμένο σ' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα εἶναι στὴν οὐσία ὅμοιο μὲ τὸ σφάλμα τοῦ Πλάτωνος στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ ἐπιχειρήματός του, δηλαδὴ μὲ τὸ σφάλμα ποὺ ὑπάρχει στὸ μέρος ἐκεῖνο ποὺ βρίσκεται μετὰ τὰ ὅσα λέγει πρὸς ἱκανοποίησή του ὅτι ἡ ἀντίληψη τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων ὡς ἴσων προϋποθέτει τὴν ἰδέα τῆς τελείας ἰσότητος. Τὰ ἀρχικὰ μέρη τοῦ ἐπιχειρήματός του δὲν ἀντιστοιχοῦν στὰ ὅσα λέγει ὁ Καρτέσιος, ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν θέτει ὡς ἀφετηρία τοῦ ἐπιχειρήματός του κάτι ποὺ βλέπουμε, ἀλλὰ μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι σκεπτόμεθα: Ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἔχουμε τὴν ἰδέα τοῦ τελείου ὄντος. (Ἐὰν ὑπάρχη κάποιος σκεπτικισμὸς ὡς πρὸς αὐτό, ἀναμφίβολα δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο γιὰ τὸ ὅτι ἔχουμε τὴν ἰδέα, π.χ., τῆς τελείας εὐθείας γραμμῆς). Ἀπ' αὐτὸ ὅμως δὲν συνάγεται ὅτι πράγματι ἕνα τέτοιο τέλειο ὄν ὑφίσταται ὥστε νὰ ἔχουμε ἐμεῖς τὴν ἰδέα. Θὰ συνήγετο κάτι τέτοιο μόνο, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ Καρτέσιος ἐπίστευε, ἐὰν ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη κάποια μορφὴ αἰτίας τῶν ἰδεῶν μας (ideas), ποὺ νὰ ἔχη ὅλη τὴν πραγματικότητα ποὺ ὑπάρχει στὶς ἰδέες. Ἀλλ' ὑπάρχει κάτι τὸ σκοτεινὸ καὶ συγκεχυμένο στὴ σκέψη ὅτι ἡ ἰδέα ἔχει μιὰ πραγματικότητα. Ἐὰν συμβαίνη, ὥστε ἡ ἰδέα τοῦ τελείου ὄντος, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Καρτέσιος, νὰ δημιουργῆται μόνον ἀπὸ ἕνα τέλειον ὄν καὶ ὄχι ἀπὸ τίποτε ἄλλο, τότε πρέπει ἡ ἴδια ἡ ἰδέα νὰ εἶναι τέλεια καὶ ὄχι κάτι ἄλλο γιὰ τὸ ὁποῖο αὐτὴ ἵσταται ὡς ἰδέα. Γιὰ τοῦτο τὸ νὰ μιλοῦμε γιὰ πραγματικότητα τῆς ἰδέας εἶναι κάτι τὸ ἀμφίσημο καὶ πρέπει νὰ διακρίνουμε μεταξὺ τῆς πραγματικότητος τῆς ἰδέας καὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει ἡ ἰδέα. Εἶναι δυνατὸ νὰ ἔχουμε τὴν ἰδέα τοῦ τελείου χωρὶς αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ἰδέα νὰ εἶναι τέλεια. Ἀλλὰ μόνο στὴν δευτέρα περίπτωση μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη ἡ αἰτία τῆς ἰδέας, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια τελεία.

Κατὰ παρόμοιο τρόπο, ἔχοντας ὁ Πλάτων ἰσχυρισθῆ ὅτι πρέπει νὰ ἔχουμε τὴν ἰδέα τῆς τελείας ἰσότητος (καὶ ἴσως καὶ τὶς ἰδέες τῆς τελείας ὡραιότητος καὶ ἀγαθότητος κλπ.) ὑποθέτει ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη κάτι τὸ

τελείως καὶ ἀναμφιλέκτως ἴσο ποὺ νὰ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ἰδέας τῆς ἰσότητος. Ἀλλὰ μποροῦμε νὰ σχηματίσουμε τὴν ἰδέα τοῦ τελείου ἀπὸ προσμίξεις καὶ συνδέσεις μὲ ἄλλες ἰδέες, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι οὐδὲν ἀποκλείει τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν στὴν προκειμένη περίπτωση ποὺ συζητοῦμε. Ἔτσι ἡ ἰδέα τῶν τελείως εὐθειῶν γραμμῶν δὲν παρουσιάζει δυσκολίες, ἐὰν ληφθῆ ὑπ' ὄψη ἡ ἰδέα τοῦ ἀκριβοῦς ταιριάσματος τῆς μιᾶς γραμμῆς πάνω στὴν ἄλλη· ὡστόσο ὑπάρχει δυσκολία ἐν σχέσει μὲ τὴν ἰδέα τοῦ τελείως ὡραίου, ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς φύσεως αὐτοῦ τούτου τοῦ ὅρου «ὡραῖος». Ἀλλ' οὔτε στὴ μιὰ οὔτε στὴν ἄλλη περίπτωση ἡ κατανόηση ποὺ ἔχουμε γιὰ τοὺς ὅρους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὕπαρξη κάποιου ὄντος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν ἕνα ἢ στὸν ἄλλο ὅρο. Πράγματι ὅ,τι ὁ Πλάτων λέγει εἶναι τὸ ἑξῆς: Δὲν μποροῦμε νὰ ἔχουμε τὴν ἰδέα τοῦ Χ (ὁτιδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ Χ), ἐὰν δὲν ἔχουμε συναντήσει τὸ Χ. Αὐτὸ εἶναι λάθος· ἀλλ' εἶναι ἕνα λάθος ποὺ κάνει ὁ Πλάτων καὶ πολλοὶ ἄλλοι φιλόσοφοι. Χωρὶς ὅμως αὐτὸ τὸ σφάλμα, δὲν ὑπάρχει δυνατότης νὰ θεμελιωθῆ ἡ πίστη στὴν ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν. Ἡ ὀντολογία, ὡς ἐκ τούτου, τοῦ Πλάτωνος βασίζεται πάνω στὴν γνωσιολογία του, ἡ ὁποία στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἀβάσιμη.

Ὅμως θὰ ἦταν λυπηρὸ νὰ σταματήσουμε ἐδῶ καὶ νὰ μὴ ἀποδώσουμε τὴν δέουσα σημασία στὸ μεγαλεῖο τῆς Πλατωνικῆς συλλήψεως περὶ τῶν Ἰδεῶν. Διότι, καθὼς εἶπα, ἐνῶ ἡ ὀντολογία του στηρίζεται στὴ γνωσιοθεωρία του, θὰ ἦτο σφάλμα νὰ δοῦμε τὴν Πλατωνικὴ θεωρία περὶ τῶν Ἰδεῶν ἁπλῶς ὡς μία προσπάθεια ἑρμηνείας γιὰ τὸ πῶς ἔχουμε ὡρισμένες ἰδέες. Αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν σύμφωνο μὲ τὸ τί κάνει ὁ Πλάτων, ὅπως δὲν θὰ ἦταν ὀρθὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Καρτέσιος ζητοῦσε νὰ ἐξηγήση πῶς ἐμεῖς ἔχουμε τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Στὴ φιλοσοφία τοῦ Καρτεσίου καὶ ἄλλων λογοκρατῶν φιλοσόφων ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ σημαντικὸ μέσο γιὰ μιὰ μεταφυσικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου μέσα στὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης κατανοήσεως. Τὸ ἴδιο ἀληθεύει καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα. Οἱ Ἰδέες του δὲν ἰσοδυναμοῦν πρὸς τοὺς «θεούς», ἀλλὰ παίζουν τὸν ἴδιο ρόλο μὲ τὸ νὰ μᾶς παρέχουν μιὰ αἰτία γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ κόσμου μας. Καθὼς ὁ Καρτέσιος ἐπίστευε ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι κατανοητὸς σὲ μᾶς χωρὶς τὸν Θεό, ἔτσι καὶ ὁ Πλάτων ἐπίστευε ὅτι ὁ κόσμος δὲν εἶναι κατανοητὸς σὲ μᾶς χωρὶς τὶς Ἰδέες. Ἀρχικά, καθὼς προσεπάθησα νὰ δείξω, ὡδηγήθη στὴν ἀντίληψη αὐτή, ἐπειδὴ ἐσκέφθη ὅτι τὰ σωκρατικὰ ἐρωτήματα μποροῦσαν νὰ λάβουν ἀπάντηση μόνον, ἐὰν ὑπῆρχε κάτι ποὺ νὰ ἦτο μαζὶ ἰδεατὸ καὶ μὴ ἐμπειρικό. Ὑπάρχει κάτι τὸ λειψὸ σὲ ὁποιοδήποτε ἐμπειρικὸ πρᾶγμα ποὺ λογίζεται ὡς κριτήριο τῆς ἀγαθότητος, ὡραιότητος κλπ. Τέτοια πράγματα δὲν εἶναι μόνον ἀγαθὰ καὶ ὡραῖα κλπ., ἀλλ' εἶναι, σ' ὡρισμένες περιπτώσεις, κακὰ καὶ ἄσχημα· καὶ ὁ Πλάτων εἶχε μάθει ἀρκετὰ πράγματα ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ὥστε νὰ ἀντιληφθῆ ὅτι αὐτὸ μπορεῖ νὰ γενικευθῆ καὶ νὰ

ἰσχύη γιὰ ἕνα πλῆθος χαρακτηριστικῶν ποὺ ἀποδίδονται στὰ πράγματα. Τοῦτο, κατ' ἐκεῖνον, ἔδειχνε τὸ δρόμο πρὸς ἕνα κόσμο ὅπου θὰ ὑπῆρχαν ὄντα διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ καὶ χωρὶς αὐτὰ ἡ κατανόηση τοῦ συνήθους ἐμπειρικοῦ κόσμου θὰ ἦταν μικρή. Ἡ ἀδυναμία τοῦ διακρίνειν τοὺς δύο αὐτοὺς κόσμους εἶναι τὸ γνώρισμα μὲ τὸ ὁποῖο ξεχωρίζουμε τὸν καθημερινὸ ἄνθρωπο, τὸν φιλοθεάμονα τῶν ἤχων καὶ τῶν ὄντων κατὰ τὴν *Πολιτεία*, ἀπὸ τὸν φιλόσοφο. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ κατεύθυνση τῆς σκέψεως μᾶς παρωθεῖ στὸ νὰ δεχθοῦμε τὴν ὕπαρξη ἑνὸς ὅλου ἐξ ὀντοτήτων, δὲν ἀποδεικνύει μόνο του τὴν ὕπαρξη αὐτῶν τῶν ὀντοτήτων. Τοῦτο ἴσως δεικνύη ὅτι ἡ πορεία αὐτὴ τῆς σκέψεώς μας εἶναι ἀνίσχυρη. Ὁμοίως τὸ ἄλλο ἐπιχείρημα ποὺ μποροῦμε νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὸν *Φαίδωνα* 74 ff δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ νὰ μᾶς δώση μιὰ ἀνεξάρτητη ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν.

Παρὰ ταῦτα ὁ Πλάτων ἐπίστευε στὴν ὕπαρξη τῶν Ἰδεῶν· ἡ πίστη του αὐτὴ ἦταν εὐρύτερη ἀπ' ἐκείνη ποὺ ἀπαιτεῖτο νὰ ἔχη, παρωθούμενος ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν σχετικῶν ὅρων (relative terms). Οἱ ἀμφιβολίες ποὺ ἐκφράζονται στὸν *Παρμενίδη* ἀπὸ τὸν νέο Σωκράτη περὶ τῶν Ἰδεῶν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ὕδατος ἴσως δηλώνουν ὅτι ὁ Πλάτων ἀρχικὰ ἀμφέβαλλε ἐὰν ὑπάρχουν Ἰδέες γι' αὐτοὺς τοὺς μὴ σχετικοὺς ὅρους. Ὑποψιάζομαι ὅτι παρὰ τοῦτο, αὐτὸς ἐπίστευε σ' αὐτὲς καὶ ἐν πάση περιπτώσει πίστευε σ' αὐτὲς τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔγραψε τὸν *Τίμαιον*. Στὸν διάλογο αὐτὸ λέγεται ὅτι ὑπάρχει μία Ἰδέα γιὰ κάθε ἐμπειρικὸ πρᾶγμα καὶ ἰδιότητα, καὶ γενικῶς ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ἕνα ὠχρὸ ἀντίγραφο τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν. Αὐτὸ γίνεται δεκτό, ἐπειδὴ ὁ αἰσθητὸς κόσμος πράγματι μεταβάλλεται ἔτσι ὥστε κανένα κατηγόρημα νὰ μὴ ἀποδίδεται ἀναμφίλεκτα στὸν αἰσθητὸ κόσμο· γιὰ τοῦτο τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ ὅρους, ὅπως «ἄνθρωπος», «πῦρ», «ἴσος» καὶ «ὡραῖος», μολονότι αὐτοὶ οἱ ὅροι δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴ λογική. Ὁμοίως ὁ αἰσθητὸς κόσμος, ἀποτελῶν ὁμοίωμα —ἔστω καὶ ἀτελὲς— τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν ἔχει μερίδιο στὴν τελειότητα τῶν Ἰδεῶν καὶ ἔτσι ὑπάρχει «γιὰ τὸ τέλειο».

Τώρα φαίνεται ὅτι ἀπέχουμε πολὺ ἀπὸ τὶς θεωρίες περὶ τῶν καθόλου ὄντων ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄρχισα. Οὔτε τὰ κίνητρα ποὺ ἐνέπνευσαν τὴν θεωρία τῶν Ἰδεῶν οὔτε ἡ φύση αὐτῆς μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ δεχθοῦμε ὅτι θὰ κατανοήσουμε τὴν θεωρία αὐτὴ καλύτερα, ἐὰν τὴν συνάψουμε πρὸς τὶς θεωρίες περὶ τῶν καθόλου ὄντων (universals). Ἡ Ἰδέα εἶχε τὸ γνώρισμα τοῦ καθόλου, ἀλλὰ καὶ κάτι περισσότερο ἀπ' αὐτό. Καὶ αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς διαλόγους τῆς ὑστέρας περιόδου, ὅπου ὁ Πλάτων ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ ἐρωτήματα περὶ τοῦ νοήματος, ποὺ ὑπόκεινται σὲ πολλὲς θεωρίες γιὰ τὰ καθόλου ὄντα (universals). Αὐτὸ νομίζω ὅτι ἔχει γενικὴ φιλοσοφικὴ σημασία. Λογικῶς εἶναι ἀναγκαῖο, ἐὰν θέλουμε νὰ κατανοή-

σουμε τὴν δυνατότητα νὰ σκεπτώμεθα καὶ νὰ ὁμιλοῦμε κατὰ τρόπο γενικὸ ἀλλ' ἀντικειμενικὸ γιὰ τὸν κόσμο, νὰ προσέχουμε τὰ γενικὰ γνωρίσματα τοῦ κόσμου. Ἀλλ' ὅμως τοῦτο ἴσως εἶναι δυνατὸ νὰ ἑρμηνευθῆ ὅτι ἀναφερόμεθα στὰ καθόλου ὄντα (universals). Τὸ νὰ ποῦμε μόνο αὐτὸ εἶναι σὰν νὰ λέγουμε κάτι τὸ ἄνευ ἐνδιαφέροντος καὶ κάτι τὸ κοινότοπο. Οἱ ἐνδιαφέρουσες καὶ ἐνίοτε τραβηγμένες ἀπόψεις ποὺ ἔχουν προβληθῆ πολὺ συχνὰ καὶ τίθενται κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «θεωρίες περὶ τῶν καθόλου» στηρίζονται σὲ κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν λογικὴ τὴν ὁποία ἐσημείωσα. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα. Ἐὰν τὰ θεμέλια τῆς μεταφυσικῆς του παραμένουν ἀνίσχυρα, γιὰ νὰ εἴπω τὸ ἐλάχιστο, ὅμως αὐτὸς παρουσιάζει σὲ μᾶς μιὰ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ κόσμου ποὺ εἶναι συναρπαστικὴ καὶ ἐγκλείει κάποιο μεγαλεῖο. Ἐὰν στὸ τέλος ἡ ἄποψή του γιὰ τὸν κόσμο, ἂν καὶ σχετική, εἶναι ὅτι αὐτὸς ὑπάρχει γιὰ τὸ τέλειο, γιὰ τὸ ἄριστο, ἡ ἄποψη αὐτὴ μᾶς παρουσιάζει ἕνα ἰδεαλισμὸ ποὺ μετριάζεται ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ συνιστᾶ, ὡς πιστεύω, τὸν κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸ ρεαλισμό.